

FREKVENČNÍ POJMOVÁ ANALÝZA UČEBNIC SOCIÁLNÍHO ZEMĚPISU PRO ZŠ

Petr Knecht

Anotace: *Príspevok vychádza z frekvenčnej pojmovej analýzy učebníc sociálneho zemepisu pro základní školy, v rámci které autor srovnával učebnice s osmi různých vydavatelství. Výsledkem je zjištění, že se učebnice z jednotlivých vydavatelství v počtu užitých pojmů výrazně odlišují.*

Summary: *The contribution is based on frequency concept analysis of Czech secondary school human geography textbooks, in that author compared textbooks from eight different publishing houses, allowed for lessons at Czech secondary schools in years 2005/2006. The result is the finding that the number of concepts in textbooks from several publishing houses is highly different.*

1. Teoretická východiska

Většina žáků, učitelů, rodičů i odborníků si nedokáže představit vzdělávací proces bez učebnic, a to i v dnešní době, charakteristické nástupem elektronických médií. Současný učebnicový trh v České republice lze označit jako pestrý. Pro každý povinný vyučovací předmět nabízejí knižní vydavatelství množství učebnic. Na první pohled může učitele, žáky, odborníky či rodiče množství učebnic, které mají žáci k dispozici, příjemně překvapit. Po podrobnějším seznámení se s nimi nicméně všichni jmenovaní zjišťují, že jsou učebnice, určené pro stejný ročník i typ školy, někdy značně rozdílné. Některé z nich jsou například předimenzované rozmanitými prvky učiva, do té míry, že jsou pro žáky nezajímavé a někdy dokonce demotivující. Dnešní bohatou nabídku učebnic ovlivnilo zejména uvolnění trhu v 90. letech, kdy se staly učebnice pro vydavatele, do jisté míry, výhodným zdrojem zisků a významnou oblastí působnosti, neboť se investice do vydávání učebnic poměrně rychle zhodnocují. Greger (2004, s. 265) uvádí, že si v současnosti na českém trhu s učebnicemi pro základní školu konkuruje 63 nakladatelství.

Problémů v souvislejících s tvorbou a užíváním učebnic existuje nemalé množství. Většinu z nich uvádí ve své studii Martinková (2002): např. nevhodný výběr a koncipování učiva vzhledem k věku, úrovni i zaměření žáků, přebytek faktografických údajů, nevhodné didaktické a grafické zpracování, málo logická stavba učebnic, nevhodná hierarchizace, rozkolísaná terminologie, chybějící návaznosti mezi učebnicemi jednotlivých ročníků, jednotlivých předmětů i mezi kapitolami jediné učebnice, malé využívání tabulek, schémat, přehledů,

slovníků, rejstříků a ilustrací, absence funkční grafické úpravy či barevného členění, chybějící autentický materiál atp.

Příspěvek seznamuje s výsledky výzkumné sondy věnované problematice přiměřenosti vyučovaných geografických pojmů věku žáků, která vychází z předpokladu, že některé z nejčastěji užívaných geografických pojmů v učebnicích zeměpisu lze označit z hlediska přiměřenosti věku žáků jako problematické. Problematika úzce souvisí s vysokou obtížností textu českých učebnic, což potvrzují výzkumy (pro český jazyk Greger 1999; pro přírodopis Horník 1993; pro zeměpis Wahla 1983, Pluskal 1996 aj.). Komplexnější srovnávací studie současných českých učebnic zeměpisu, dokazující poměrně závažné rozdíly mezi jednotlivými učebnicemi, zpracovaly Svatoňová (2000), Chalupová (2000) a Janoušková (2005).

2. Metodologie

Hlavními cíli předkládané výzkumné sondy bylo:

- provést frekvenční pojmovou analýzu všech učebnic sociálního zeměpisu pro základní školy se schvalovací doložkou MŠMT dostupných v obchodní a distribuční síti pro školní rok 2005/2006;
- vytvoření seznamu nejčtenějších sociogeografických pojmů dle autorů učebnic (pojmy vyskytující se ve všech učebnicích sociální geografie pro ZŠ).

Kvůli obsahové i časové náročnosti výzkumu i zajištění objektivitu a transparentnosti hodnocení byl výzkum zúžen na učivo tematického okruhu Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání (dále RVPZV) *Společenské a hospodářské prostředí*. Výzkum vycházel z veškerých učebnic zeměpisu se schvalovací doložkou MŠMT zabývajících se uvedeným tematickým celkem RVPZV a určených pro výuku ve školním roce 2005/2006.¹

3. Výsledky výzkumu

Z pojmové analýzy všech zkoumaných učebnic vyplynulo, že jejich autoři pracují celkem s 366 pojmy, přičemž pojmů současně uvedených ve všech zkoumaných učebnicích je pouhých 35, tedy přibližně 10 %. Společný základ všech učebnic sociálního zeměpisu tvoří tedy 10 % pojmů obsažených ve všech těchto učebnicích dohromady. Konkrétní jmenný seznam těchto pojmů je uveden v příloze 1. Autoři učebnic se tedy shodli na poměrně úzkém úseku učiva určeného žákům stejné úrovně. 117 (34 %) pojmů bylo obsaženo pouze v jedné učebnici. Zajímavým údajem je fakt, že v nadpoloviční většině učebnic (tedy v pěti a více učebnicích) je souhlasně uvedeno 36 % veškerých užívaných

¹ Jednalo se celkem o 12 učebnic z 8 nakladatelství.

pojmu. Srovnání počtu pojmů participujících na společné pojmové základně viz tab. 1.

Tab. 1 Počty pojmů souhlasně uvedených v učebnicích

Počty pojmů souhlasně uvedených v učebnicích		
Počet učebnic	Počet pojmů	Rel. (%)
8	35	10
7	28	17
6	30	25
5	38	36
4	25	43
3	31	51
2	62	68
1	117	100

Počet sociogeografických pojmů ve zkoumaných učebnicích se pohybuje od 113 (nakladatelství Moby Dick) do 228 (NČGS), rozdíl mezi oběma krajními případy je tedy více než dvojnásobný (viz tab. 2). Průměrný počet pojmů na jedno nakladatelství je 155. Průměru se nejvíce blíží vydavatelství Fortuna (145), Prodos (158) a Prospektrum (153).

Důležitým a zajímavým zjištěním bylo, které z učebnic nejvíce participují na společné pojmové základně (pojmy současně užívané v sedmi a osmi učebnicích) a naopak, které učebnice žáky nejvíce seznamují s tzv. ojedinělými (originálními) pojmy (užívanými pouze v jedné či dvou učebnicích).² Jelikož je počet pojmů v jednotlivých učebnicích je různý, různí se také poměrný počet pojmů, které má každá učebnice společné s ostatními učebnicemi. Z hodnocených učebnic nejvíce participuje na společné pojmové základně učebnice z Nakladatelství České geografické společnosti, avšak je důležité upozornit, že ve stejné učebnici je také uveden nejvyšší počet ojedinělých pojmů, který dosahuje jedné třetiny ze všech obsažených pojmů (73). U ostatních učebnic se počet ojedinělých pojmů pohyboval od 13 (SPN) do 31 (Prodos).

² Hodnocení nebylo možné objektivně provést u učebnic z nakladatelství Alter a Scientia, neboť nenabízely ucelenou řadu učebnic pro tematiku sociálního zeměpisu.

Tab. 2 Počet sociogeografických pojmů v učebnicích sociálního zeměpisu pro ZŠ

Počet sociogeografických pojmů v učebnicích sociálního zeměpisu pro ZŠ*		
Nakladatelství	Absolutní počet	Odchylka od průměru (v %)
NČGS	228	+ 47
Prodos	158	+ 2
Prospektrum	153	- 1
Fortuna	145	- 6
SPN	130	- 16
Moby Dick	113	- 27

* Nakladatelství Alter a Scientia nebyla hodnocena, neboť nenabízí ucelenou řadu učebnic pro tematický celek RVPZV *Společenské a hospodářské prostředí*.

4. Závěry

Pojmová analýza zkoumaných učebnic dokázala poměrně značné rozdíly v množství pojmů obsažených v jednotlivých učebnicích. Zajímavým zjištěním byl fakt, že v nadpoloviční většině učebnic (tedy v pěti a více učebnicích) bylo souhlasně uvedeno 36 % veškerých užívaných pojmů. Počet sociogeografických pojmů ve zkoumaných učebnicích se pohyboval od 113 (nakladatelství Moby Dick) do 228 (NČGS), rozdíl mezi oběma krajními případy byl tedy více než dvojnásobný. Z analýzy učebnic vyplynulo, že se navzájem nelišily pouze z pojmového hlediska, ale také v množství textu a obrázků, organizaci učiva, množství faktů, grafické úpravy a didaktického zpracování učiva i technického zpracování učebnice.

Literatura:

GREGER, D. Obtížnost textů učebnic českého jazyka pro 2. ročník ZŠ. *Pedagogická orientace*, 1999, č. 2, s. 96-99.

GREGER, D. Učebnice jako realizační scénář kurikula. In WALTEROVÁ, E. a kol. *Úloha školy v rozvoji vzdělanosti. 1. díl*. Brno : Paido, 2004, s. 261-271.

HORNÍK, F. Zjišťování obtížnosti učebnic přírodopisu a biologie. In *Pedagogický výzkum a transformace české školy*. Praha : ČAPV, 1993, s. 78-83.

CHALUPOVÁ, D. Učebnice zeměpisu České republiky – strukturní složky. In *Geographical studies*, Nitra : UKF, 2000, s. 364-366.

JANOUSHKOVÁ, E. Učebnice zeměpisu – kvalita v atraktivním zevnějšku?
Biologie – Chemie – Zeměpis, 2005, roč. 14, č. 4, s. 197-204.

MARTINKOVÁ, V. K tendencím vývoje českých učebnic na prahu 21. století.
In *Výzkum školy a učitele*. Praha : ČAPV, 2002.

PLUSKAL, M. Zdokonalení metody pro měření obtížnosti didaktických textů.
Pedagogika, 1996, roč. 46, s. 62-76.

SVATOŇOVÁ, H. K problematice životního prostředí v učebnicích zeměpisu České republiky pro základní školy. In *Geographical studies*. Nitra : UKF, 2000, s. 378-387.

WAHLA, A. *Strukturní složky učebnic geografie*. Praha : SPN, 1983.

Tento příspěvek vznikl za podpory MŠMT ČR v rámci projektu „*Centrum základního výzkumu školního vzdělávání*“ s registračním číslem LC06046.